

Politechnika Wroclawska

Wydział Elektroniki Mikrosystemów i Fotoniki

LABORATORIUM
ELEMENTÓW i UKŁADÓW
ELEKTRONICZNYCH

Opracował zespół: Marek Panek, Waldemar Oleszkiewicz, Ryszard Korbutowicz, Iwona Zborowska-Lindert, Bogdan Paszkiewicz, Małgorzata Kramkowska, Zdzisław Synowiec, Beata Ściana, Irena Zubel, Tomasz Ohly, Bogusław Boratyński

Ćwiczenie nr 6

Wzmacniacz tranzystorowy

I. Zagadnienia do samodzielnego przygotowania

- Charakterystyki i parametry tranzystora bipolarnego,
- Układy polaryzacji tranzystora,
- Podstawowy układ wzmacniacza WE,
- Prosta pracy i wybór punktu pracy tranzystora,
- Model zastępczy i parametry h_{ij} tranzystora.
- Wzmocnienie i pasmo przenoszenia wzmacniacza,

II. Program zajęć

- Projekt układu polaryzacji stałoprądowej wzmacniacza m.cz. WE.
- Montaż wzmacniacza i pomiar parametrów punktu pracy.
- Pomiar wzmocnienia napięciowego w paśmie częstotliwości.

III. Literatura

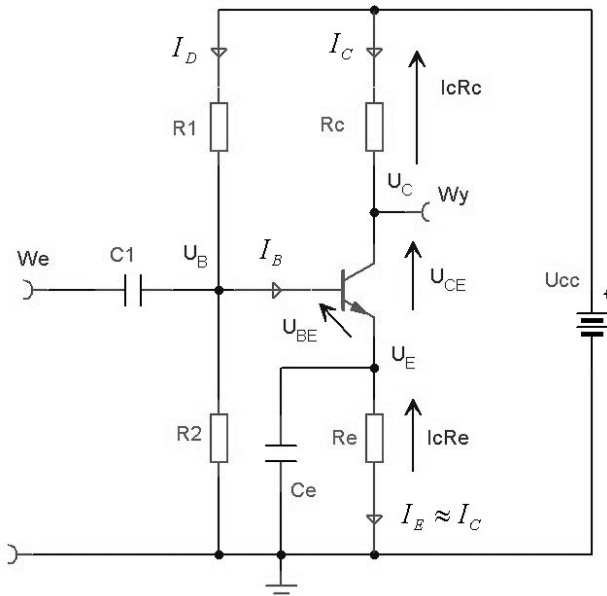
1. Notatki z WYKŁADU
2. W. Marciniak - Przyrządy półprzewodnikowe i układy scalone
3. A. Guziński - Liniowe elektroniczne układy analogowe,

Wykonując pomiary **PRZESTRZEGAJ** przepisów **BHP** związanych z obsługą urządzeń elektrycznych.

1. Wiadomości wstępne

1.1 Wzmacniacz napięciowy m.cz., WE

Układ wzmacniacza tranzystorowego m.cz. w układzie wspólnego emitera (WE) ze stałoprądowym sprzężeniem zwrotnym zapewniającym stabilizację punktu pracy przedstawiony jest na rysunku 1.

Rys.1 Schemat układu wzmacniacza m.cz. w układzie WE.

Jest to wzmacniacz z pojemnościowym sprzężeniem sygnału (kondensator C_1 łączy źródło sygnału z wejściem wzmacniacza) oraz stabilizacją punktu pracy na rezystorze R_e . Dzielnik napięciowy R_1/R_2 zapewnia stałą polaryzację bazy napięciem $U_B = \frac{R_2}{R_1 + R_2} U_{CC}$.

Napięcie U_B wynikające z dzielnika rezystorowego jest stałe, o ile prąd dzielnika I_D jest dużo większy od prądu bazy I_B , np. $I_D = 10 I_B$ (wówczas można zaniedbać istniejący rozptył prądów w węzle bazy).

Ewentualne zmiany napięcia na rezystorze emiterowym R_e (np. wzrost wartości prądu I_E) powodują zmianę (wzrost) potencjału emitera ($U_E = I_E R_e$) i w efekcie zmniejszenie napięcia U_{BE} , ($U_{BE} = U_B - I_E R_e$) co skutkuje powstaniem ujemnego sprzężenia zwrotnego dla prądu stałego $I_C \approx I_E$ w obwodzie wyjściowym tranzystora.

Przykładowo, jeżeli prąd emitera wzrasta (np. na skutek wzrostu temperatury) o wartość ΔI_E to efekt ujemnego sprzężenia można zobrazować następująco:

$$\text{dla ustalonego prądu } I_B = \text{const.} \quad \Delta I_E \uparrow \rightarrow \Delta I_E \cdot R_e \uparrow \rightarrow U_E \uparrow \rightarrow U_{BE} \downarrow \rightarrow \Delta I_E \downarrow$$

Kondensator C_e , o małym module impedancji w stosunku do wartości rezystora R_e , powoduje praktycznie zwarcie rezystora R_e dla sygnałów zmiennych. Tak więc układ dla wzmacniania sygnałów małych częstotliwości jest układem ze wspólnym emiterem, WE (bez rezystora emiterowego). Inaczej mówiąc, dzięki kondensatorowi C_e nie istnieje sprzężenie zwrotne dla sygnałów zmiennych na rezystorze R_e .

Wzmacnianie sygnałów wygodnie jest omawiać posługując się charakterystykami wyjściowymi tranzystora, na których nanosimy prostą pracy (rys.2). Prosta pracy wynika z zadanej wartości rezystora R_c , oraz napięcia zasilania U_{CC} . Rezystor R_c nazywany jest także obciążeniem (ang. load) R_L . Zauważ, że maksymalne napięcie w układzie wzmacniacza (przy wyjętym tranzystorze) wynosi U_{CC} , a maksymalny prąd płynący w układzie (przy zwartym tranzystorze) wynosi: $I_{MAX} = \frac{U_{CC}}{R_c + R_e}$. Prosta łącząca te punkty w układzie współrzędnych

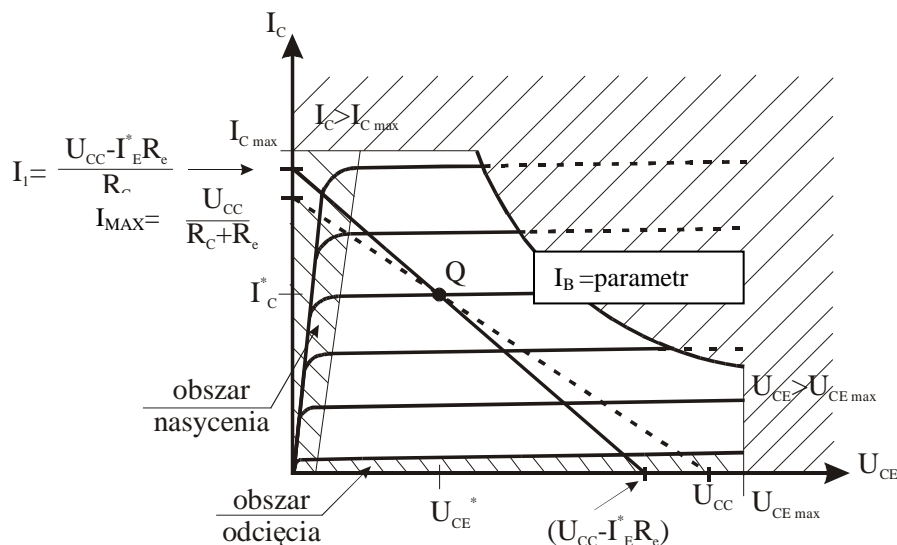
$I_C=f(U_{CE})$ to tzw. statyczna prosta pracy, czyli obliczona dla prądu stałego. Dla omawianego wzmacniacza statyczna prosta pracy (dla prądu stałego należy uwzględnić rezystor R_e) dana jest równaniem:

$$I_C = -\frac{1}{R_c + R_e} U_{CE} + \frac{U_{CC}}{R_c + R_e}$$

Natomiast dla sygnałów zmiennych równanie dynamicznej prostej pracy wygląda następująco (nie uwzględniamy teraz rezystora R_e):

$$I_C = -\frac{1}{R_c} U_{CE} + \frac{U_{CC} - I_E \cdot R_e}{R_c}$$

Proste pracy powinny leżeć w obszarze dopuszczalnych napięć i prądów tranzystora, tak jak to przedstawiono na rysunku 2. Prosta pracy dla prądu stałego oznaczona jest linią przerywaną, prosta pracy dla prądu zmiennego linią ciągłą. Tą ostatnią wykorzystujemy do analizy wzmocnienia układu.

Rys. 2. Charakterystyki wyjściowe z naniesionymi prostymi pracy: statyczną i dynamiczną.

Punkt pracy $Q(I_C^*, U_{CE}^*)$ tranzystora musi znajdować się na prostej pracy w obszarze aktywnej pracy tranzystora. Jeżeli układ ma wzmacniać sygnał o dużej amplitudzie, to prąd kolektora I_C^* w punkcie pracy powinien wynosić około 1/2 prądu maksymalnego I_{MAX} , wówczas napięcie U_{CE}^* w punkcie pracy będzie wynosiło około 1/2 napięcia zasilania U_{CC} .

1.2 Przykład obliczania projektowanego układu wzmacniacza

- 1) Przyjmujemy napięcie zasilania U_{CC}
- 2) Przyjmujemy, że spadek napięcia na rezystorze R_e powinien wynosić $0,2 U_{CC}$.
Ważność tego założenia wyjaśniono w p.8
- 3) Wybieramy punkt pracy tak aby $U_{CE}^* \sim I_C^* R_c$ czyli spadek napięcia na tranzystorze jest porównywalny ze spadkiem napięcia na rezystorze kolektorowym.
- 4) Zakładając, że $I_C^* \sim I_E^*$ dla $h_{21e} > 50$ (dla wygody zakładamy $h_{21e} = 100$) obliczamy wartość prądu w obwodzie wyjściowym tranzystora:

$$I_C^* = \frac{0,2 \cdot U_{CC}}{R_e}$$

Natomiast jeśli mamy zaprojektować wzmacniacz dla zadanego prądu I_C^* , możemy obliczyć wartość R_e

$$R_e = \frac{0,2 \cdot U_{CC}}{I_C^*}$$

- 5) Dobieramy wartość obciążenia R_c z równania prostej pracy:

$$I_C^* = \frac{1}{2} \frac{U_{CC} - I_C^* R_e}{R_c} \quad (2.1)$$

obliczamy
$$R_c = \frac{1}{2} \frac{U_{CC} - I_C^* R_e}{I_C^*} \quad (2.2)$$

Jeżeli wartość rezystora obciążenia R_c jest dana, to sprawdzamy czy spełniony jest warunek: $U_{CE}^* \approx I_C^* R_c$

- 6) Obliczamy prąd bazy I_B^* w punkcie pracy.

Zakładamy wartość h_{21e} zgodną z odczytaną w katalogu dla danego tranzystora.

Możemy zmierzyć wartość parametru h_{21e} (a także h_{11e}) w założonym punkcie pracy, za pomocą dostępnego w laboratorium miernika parametrów h .

Prąd bazy w punkcie pracy:

$$I_B^* = \frac{I_C^*}{h_{21e}} \quad (2.3)$$

- 7) Obliczymy wartości rezystorów dzielnika napięcia, R_1 R_2 .

Prąd dzielnika rezystorowego polaryzacji bazy powinien być większy od prądu bazy (przynajmniej 10 razy) aby chwilowa zmiana prądu bazy (na skutek zmiany amplitudy sygnału) nie wpływała silnie na zmianę prądu dzielnika, a przez to na zmianę potencjału bazy U_B :

$$I_D = \frac{U_{CC}}{R_1 + R_2} \geq 10 I_B^*$$

czyli
$$R_1 + R_2 \leq \frac{U_{CC}}{10 I_B^*} \quad (2.4)$$

Potencjał bazy w punkcie pracy wynosi

$$U_B = U_{BE} + I_E^* R_e$$

zakładając $U_{BE} \approx 0,65 \text{ V}$ (tranzystor krzemowy) oraz $I_E^* \approx I_C^*$ dla $h_{21e} \gg 1$ otrzymujemy:

$$\frac{R_2}{R_1 + R_2} = \frac{0,65\text{V} + I_C^* \cdot R_e}{U_{CC}} \quad (2.5)$$

ponieważ $U_B \ll U_{CC}$ zależność (2.5) można uprościć

dla $R_2 \ll R_1$; $R_2 + R_1 \approx R_1$

$$R_2 = \frac{0,65\text{V} + I_C^* \cdot R_e}{U_{CC}} R_1 \quad (2.6)$$

Z zależności (2.4) i (2.6) obliczamy wartości R_1, R_2 .

W praktyce, jeśli dokładnie mamy dobrać położenie punktu pracy, wygodniej jest obliczyć i wpiąć rezystor R_1 , a jako R_2 zastosować potencjometr, który pozwoli na precyzyjne ustalenie potencjału U_B i prądu I_B dla indywidualnego tranzystora.

8) Sprawdzenie stabilności termicznej punktu pracy (dobór rezystora R_e):

Ponieważ $U_B = \text{const.}$ oraz $U_{BE} + U_{Re} = U_B$

to zmiany (przyrosty): $\Delta U_{BE} = -\Delta U_{Re} = -\Delta I_C^* R_e$

$$\Delta I_C^* = \frac{\Delta U_{BE}}{R_e} \cdot \frac{1}{I_C^*}$$

$$\frac{\Delta I_C^*}{I_C^*} = -\frac{\Delta U_{BE}}{R_e \frac{U_{Re}}{R_e}} = -\frac{\Delta U_{BE}}{U_{Re}} \quad (2.7)$$

Zakładając zmiany temperatury np. w granicach $0^\circ\text{C} - 50^\circ\text{C}$, $\Delta T = 50 \text{ K}$ otrzymujemy

$$\Delta U_{BE} = 50 \text{ K} \cdot (-2 \text{ mV/K}) = -100 \text{ mV}$$

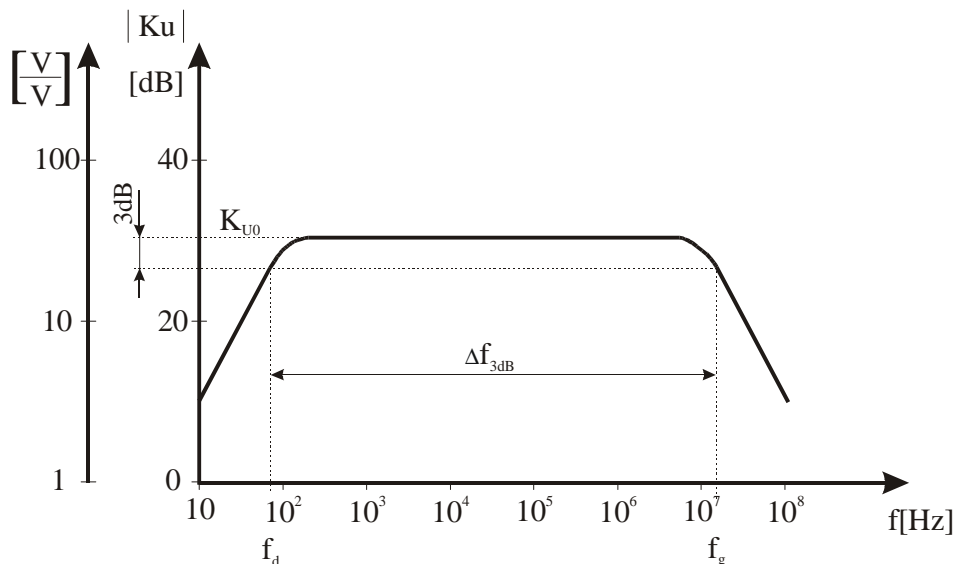
gdzie: -2 mV/K wsp. temperaturowy napięcia na złączu p-n

$$\text{jeżeli żądamy aby } \frac{\Delta I_C^*}{I_C^*} < 0,1 \quad \text{to } U_{Re} \geq 1 \text{ V}$$

Dla $U_{CC} = 5 \text{ V}$ stanowi to $0,2 U_{CC}$, dla wyższych U_{CC} odpowiednio mniej.

1.3 Charakterystyka częstotliwościowa wzmacniacza

Definiuje się 3-decybelowe pasmo przenoszenia częstotliwości, Δf_{3dB} ograniczone częstotliwościami charakterystycznymi: dolną f_d (lub f_L) i górną f_g (lub f_H). W zakresie tych częstotliwości moduł wzmocnienia $|K_u|$ zmniejsza się nie więcej niż o 3 dB od wartości ustalonej K_{U0} . Oś rzędnych wygodnie jest opisać w decybelach: $K_u [dB] = 20 \lg K_u [V/V]$. Jak można wyliczyć, spadek wzmocnienia o 3dB oznacza spadek bezwzględnej wartości wzmocnienia do wartości $0,7 K_{U0}$. Wyjaśnienie tych zależności przedstawiono na rys.3.

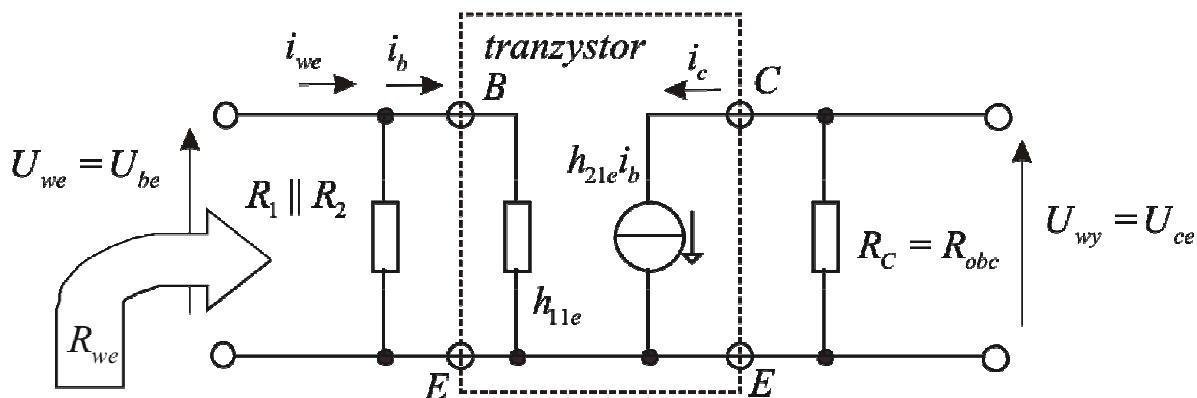

Rys.3 Typowa charakterystyka częstotliwościowa modułu wzmocnienia wzmacniacza tranzystorowego ze sprzężeniem pojemnościowym

Dla wzmacniacza z pojedynczym tranzystorem spadek wzmocnienia powinien wynosić 20dB na dekadę częstotliwości f .

1.4 Obliczanie wzmocnienia z analizy układu zastępczego wzmacniacza

Wzmocnienie napięciowe wzmacniacza dla małych sygnałów może być wyznaczone analizując, przedstawiony na rys. 4, układ wzmacniacza z dwuelementowym modelem zastępczym tranzystora typu [h], odpowiednim dla sygnałów małych częstotliwości. W tym układzie symbole U_{be} , U_{ce} , U_{we} , U_{wy} oznaczają napięcia sygnałów zmiennych.

Rys.4 Schemat zastępczy układu wzmacniacza dla małych sygnałów m.cz.

Wzmocnienie napięciowe (dokładniej, moduł wzmocnienia) to iloraz amplitud sygnałów napięcia wyjściowego i wejściowego wzmacniacza:

$$K_u = \frac{U_{wy}}{U_{we}}$$

Wzmocnienie napięciowe zależy wprost proporcjonalnie od wzmocnienia prądowego tranzystora:

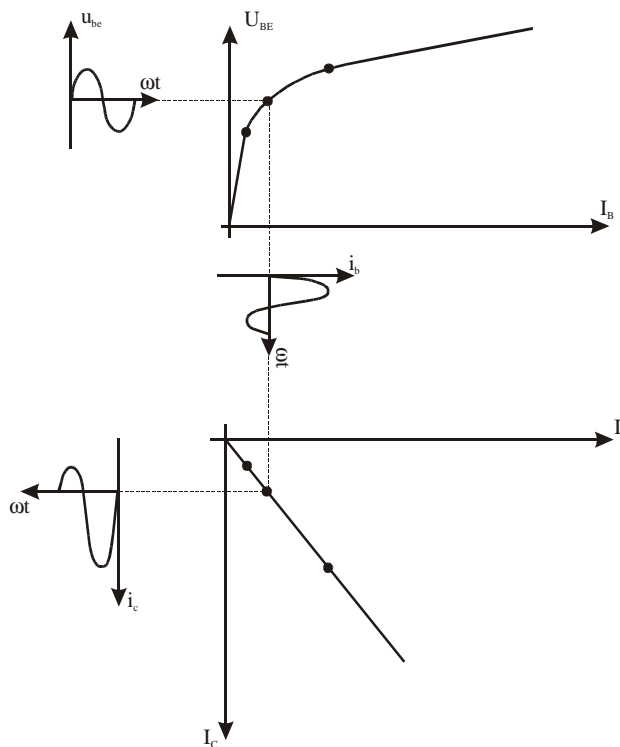
$$K_u = \frac{-h_{21e}R_c}{R_{we}} \quad \text{lub} \quad K_u \approx \frac{-h_{21e}R_c}{h_{11e}} \quad \text{dla } R_1 \parallel R_2 \gg h_{11e} \quad (2.8)$$

gdzie: rezystancja wejściowa wzmacniacza $R_{we} = h_{11e} \parallel R_1 \parallel R_2$ (równoległe połączenie trzech rezystancji)

Uwaga: znak ujemny we wzorze oznacza odwrócenie amplitud sygnałów, czyli zmianę fazy sygnału na wyjściu o 180° w stosunku do sygnału wejściowego.

1.5 Zniekształcenia nieliniowe sygnału – materiał uzupełniający.

Tranzystor bipolarny jest przyrządem sterowanym prądowo. Charakterystyka przejściowa $I_C=f(I_B)$ w szerokim zakresie prądów jest liniowa. Jeżeli źródło sygnału ma charakter prądowy (tzn.: $R_{gen} \gg R_{we.wzm}$) zniekształcenia sygnału na wyjściu tranzystora są niewielkie, ponieważ prąd wyjściowy jest proporcjonalny do prądu wejściowego $i_c = h_{21e} i_b$. Natomiast przy sterowaniu napięciowym, $U_{we} = U_{be}$ na skutek silnej nieliniowości charakterystyki wejściowej tranzystora $I_B=f(U_{BE})$, jak we wzorze Shockley'a, powstają zniekształcenia amplitudowe przeniesionego sygnału, co przedstawiono graficznie na rysunku 5.

Rys.5 Graficzne przedstawienie zniekształceń nieliniowych wzmacnianego sygnału dla wejścia wzmacniacza sterowanego napięciowo.

Zniekształcenia sygnału prądu kolektora są przenoszone na analogiczne zniekształcenia napięcia wyjściowego, $U_{ce} = i_c R_c$. Można to dobrze obserwować podczas pomiarów wzmacnienia napięciowego za pomocą oscyloskopu zwiększając amplitudę sygnału wejściowego.

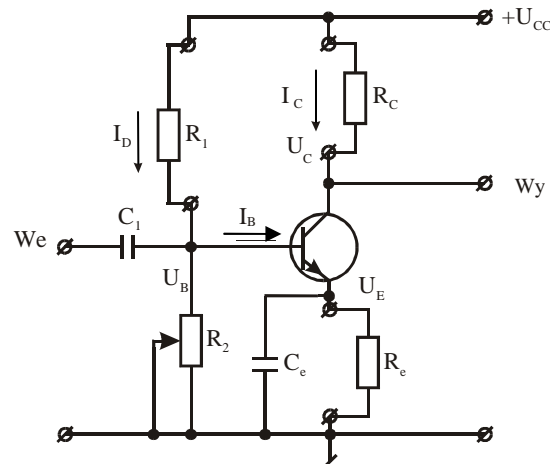
2. Pomiary

Na płytce z układem wzmacniacza (Rys. 6) może występować tranzystor typu **npn** lub **pnp**. **Sprawdź typ tranzystora i wynotuj jego dane katalogowe. Zastanów się, jakie zmiany polaryzacji układu wymusza określony typ tranzystora.** Zamontowane na płytkach rezystory R_e i R_c mają określone wartości. Można wybrać dowolny z nich lub równoległe połączenie każdej z par. Rezystor polaryzacji bazy R_1 ma ustaloną wartość. Potencjometr R_2 w dzielniku wejściowym umożliwia płynną regulację potencjału bazy U_B i w związku z tym dokładną regulację położenia punktu pracy tranzystora.

2.1 Montaż układu.

Zadanie polega na wybraniu i połączeniu rezystorów zgodnie z wytycznymi podanymi w rozdziale IV, a następnie sprawdzeniu ustalonego punktu pracy za pomocą pomiarów napięć i prądów.

Dla zastosowanych na płytce rezystorów, maksymalny prąd tranzystora ograniczony będzie do wartości kilku miliamperów (dla typowych napięć zasilania 9V-15V).

Rys.6 Schemat montażowy wzmacniacza WE

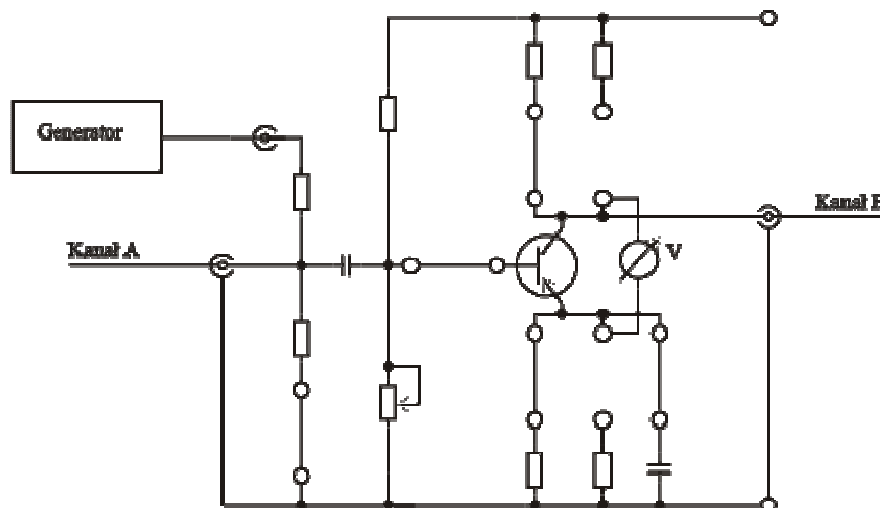
Algorytm postępowania w celu uzyskania właściwego punktu pracy:

- Ustalamy napięcie zasilania (np. $U_{CC} = 9V, 12V, 15V$)
  - Wybieramy rezystory R_e i R_c (można przyjąć $R_e \sim 0,3R_c$) i notujemy ich wartości
  - Montujemy układ (Rys. 6).
  - Podłączamy woltomierz do zacisku emitera i mierzymy spadek napięcia, względem zacisku „masy”, na rezystorze R_e . Jest on równy $I_C^* R_e$.
  - Aby spełnić kryteria doboru punktu pracy, regulujemy potencjometrem spadek napięcia $I_C R_e$ ustalając jego wartość na $0,1 - 0,2 U_{CC}$. Obliczamy i notujemy ustaloną wartość prądu I_C^*
  - Mierzmy wartość napięcia U_{CE} , U_{BE} oraz napięcie na rezystorze R_c . Ewentualnie korygujemy nastawą potencjometru ustawienie punktu pracy tak, aby spełniony był warunek $U_{CE} \sim I_C^* R_c$ (mogą być różnice do 20%).
  - Ponownie mierzymy i zapisujemy wartości napięć i prądu w pkt. pracy: U_{CE}^* , U_{BE}^* , I_C^*
- Rysujemy schemat (Rys.6) z oznaczeniem wartości rezystorów oraz zmierzonymi wartościami napięć i prądów**

2.2 Pomiar wzmacnienia napięciowego wzmacniacza w ustalonym punkcie pracy.

Nie zmieniając punktu pracy ustalonego poprzednio podłączamy generator sygnałów m.cz. oraz oscyloskop jak pokazano na rys. 7.

Rys. 7 Układ montażowy do pomiaru wzmacnienia napięciowego.

Algorytm postępowania w celu pomiaru wzmacnienia:

- Ustawiamy częstotliwość generatora tak aby znajdowała się w założonym paśmie przenoszenia badanego wzmacniacza (np. $f = 10\text{kHz}$)
- Ustawiamy amplitudę sygnału wejściowego (kanał A) na takim poziomie aby amplituda sygnału wyjściowego (kanał B) nie przekraczała $0,2U_{CE}^*$, co powinno odpowiadać amplitudzie sygnału na wejściu U_{be} nie większej niż 26mV (małe sygnały zmienne).
- Sprawdzamy wartość napięcia stałego w punkcie pracy (U_{CE}^*)
- **Mierzmy oscyloskopem amplitudy sygnałów wejściowego i wyjściowego. Obliczamy wzmacnienie napięciowe i porównujemy z wartością teoretyczną obliczoną ze wzoru (2.8).**

Dodatkowo:

Można zaobserwować zniekształcenia sygnału zależne od położenia punktu pracy (obcinanie amplitudy), zmieniając nastawienie potencjometru R_2 .

Można zmierzyć wzmacnienie po odłączeniu z układu kondensatora C_e . Wtedy układ nosi nazwę ($WE+R_e$), a moduł wzmacnienia jest równy R_c/R_e i nie zależy od h_{21e} tranzystora.

2.3 Pomiar pasma przenoszenia wzmacniacza.

- Mierzmy wzmacnienie napięciowe wzmacniacza dla sygnałów w zakresie od 100Hz do 1MHz . Pomiar zaczynamy każdorazowo od częstotliwości 10kHz (w górę i w dół). Praktycznie rzecz biorąc, należy „znaleźć” częstotliwości, dla których obserwujemy spadek wzmacnienia do wartości $0,7 K_{u0}$ (należy wyjaśnić to stwierdzenie).
- **Rysujemy charakterystykę przenoszenia wzmacniacza i wyznaczamy 3dB pasmo przenoszenia, Δf_{3dB} . Wykres we współrzędnych $K_u = f(f)$, skala logarytmiczna na obu osiach.**